

NOMS PROPIS I DESENVOLUPAMENT DE LA LòGICA

Sebastià SERRANO
Universitat de Barcelona

Moltes vegades m'he preguntat quin deuria ser el marc que va desenvolupar en el món grec, ara fa vint-i-cinc segles, les primeres reflexions lingüístiques que ens han arribat. Quines serien les dimensions econòmiques, socials o polítiques d'aquell marc, quins fets històrics foren determinants i quines pressions ideològiques condicionaren els primers "lingüistes". Aquelles reflexions són obra dels *sofistes* que practicaven l'art de la retòrica. Segons Aristòtil, l'iniciador de la retòrica fou el sicilià Empèdocles, nascut el 492 a.c. i que va tenir entre els seus deixebles Córax, Gòrgies i Pausànies. Si hem de fer cas als historiadors (Barthes 1970), Córax seria el primer "retòric" —de qui tenim notícia— que es guanyava la vida amb l'exercici de la preparació per l'ús de la paraula en públic.

Per als retòrics, des del començament, la *paraula* era una arma destinada a influir sobre la gent, sobre el poble, davant d'un tribunal, en una assemblea pública o, també, per l'elogi o el panegíric. Una arma decisiva per obtenir la victòria en les lluites on el discurs era decisiu. Gòrgies, el sofista, un dels primers retòrics, afirmava que qui té la paraula té l'espasa. La missió del retòric, en aquell marc, semblava ser la de forjar mestres en l'art de persuadir. La retòrica va ser, doncs, *l'art*, la tècnica, que aconsegueix de fer esdevenir el discurs conscient d'ell mateix i fa de la persuasió un fi a atényer per mitjà d'una estratègia específica.

Abans, doncs, de la taxonomia de les figures, que fou un primer intent d'aproximació, merament classificatori, a la teoria del discurs literari, existí la gran retòrica aristotèlica. Tanmateix, abans encara, hi hagué l'ús "salvatge" de la paraula i l'ambició de captar per mitjà d'una tècnica especial la seva potència de cara al domini. No resulta gens agosarat afirmar que la retòrica d'Aristòtil és, ja, una disciplina domesticada, organitzada i estructurada, sòlidament lligada a la filosofia, a la lògica, per una incipient teoria de l'argumentació de la qual en serà després

amputada.

La retòrica dels grecs, tal volta com la disciplina que avui reivindicuem amb el nom de pragmàtica, o potser amb el més general de semiòtica, no era tan sols un programa singularment més ample que el que presenta la dels moderns. Ella treu de la seva relació amb la filosofia, i això ja amb els sofistes, tal com veurem, totes les ambigüitats de seu estatut. El *corpus* aristotèlic ens presenta tan sols un dels equilibris possibles, enmig de tensions extremes, les pròpies de l'estat d'una disciplina que no és res més que una arma en les assemblees, però no, encara, una botànica de les figures, com serà més endavant en forma de primerenca teoria de la literatura.

Dels lligams amb la filosofia en sortirà el seu més vell enemic i el seu més vell aliat. Quan al més vell enemic: sempre és possible que de l'art de *dir bé*, d'*expressar-se bé*, se'n dedueixi la creença de "veritat", és a dir, que s'identifiqui *ben dit* amb *cert*. Val a dir que la tècnica fonamental sobre el coneixement de les causes que generen, que fan saltar l'espurna, els efectes de la persuasió dóna un poder indubtable a aquell que la posseeix: *el poder de disposar dels mots sense necessitat de les coses. I de disposar de les persones en disposar dels mots.*

No cal fer volar massa la imaginació per veure la rigorosa actualitat que tenen aquestes consideracions. Qui disposa dels medis de comunicació, de la imatge, de tots els mitjans sobre els quals operen els diferents sistemes de signes, disposa de les persones. És ben cert, però, que avui ja no és només la paraula en públic —molt important encara— sinó que hi ha tot un seguit de sistemes interconnectats que persegueixen el mateix fi que els vells retòrics: *persuadir*. Persuadir per controlar. Cal ser, alhora, conscients de la meravellosa ambigüitat: *dir bé, parlar bé, expressar-se bé* o, fins i tot, amb insistència, o amb altres recursos, porta a assignar un valor intuïtiu, a l'*ensem* que l'inconscient, de *certesa* a l'expressió. La major part de la gent creu tot el que diu la televisió, per exemple. Això ens porta a considerar que la possibilitat d'aquestes relacions, causa a efecte, entre l'*expressió* i la *persuasió* acompanya la història sencera del discurs humà. Per això Plató condemnà la retòrica pels seus "efectes malignes", i la classifica entre les arts causants de la il·lusió i la tergiversació.

¿Què va passar ara fa vint-i-cinc segles per què el discurs esdevingués tan decisiu? ¿Quins fets van conduir la reflexió filosòfica de la realitat, del món, o del ser —és igual— cap al llenguatge? Recordem que tota la filosofia anterior, de Tales a Parmènides, havia pres com a objecte el món, la naturalesa, en un desig de donar compte dels fenòmens naturals. Els sofistes, però, tenen com a objecte el llenguatge. Estudien les estratègies discursives i comunicatives a fi d'ensinistrar en l'ús de la paraula. Desautomatitzen el llenguatge i amb aquesta tasca obren les finestres de la filosofia del llenguatge. A partir d'ells, justament una bona part de la gran filosofia grega esdevindrà filosofia del llenguatge ja sigui en forma de retòrica, de lògica, de poètica o de gramàtica. Plató i Aristòtil en són els sintetitzadors. Persuadir volia dir convèncer i per convèncer sabien que calia augmentar i emocionar, i calia

coherència i bellesa per obtenir eficàcia. La paraula era —i és— poder.

No ha de resultar gens agosarat d'afirmar que determinades necessitats relacionades amb el desenvolupament de l'economia, d'assoliment de llibertats i de progrés en la democràcia conduïren a donar un paper clau a l'ús del llenguatge en públic. Teòricament, és clar, l'èxit i el triomf, en democràcia, exigien unes habilitats en les que calia excel·lir. Per això, també, el discurs retòric és pedagògic. El que la paraula i la discussió fossin el centre d'activitat dels sofistes diu molt a favor de la societat que ho afavoria. El retòric ensenyava a usar el llenguatge de la manera més adequada, aquest era el seu saber i el procurava transmetre. Aquest saber l'oferia als ciutadans com un mitjà d'emancipació i, també, de dominació. el llenguatge era una eina, la més legítima, amb la que semblava que es podia aconseguir tot. La retòrica posava a les mans unes tècniques que permetien de millorar-ne, i de molt, l'ús i, per tant, de multiplicar els beneficis mitjançant la producció d'un bon discurs. Aquest paper del discurs, i de la persona que el fa, posa l'home, la persona, en el centre. Per això, crec que la sofística obre les portes a una mena de paradís que anomenen humanisme i que, des d'aleshores, d'una manera o altra, sempre ha estat present.

Voldria deixar dit aquí que m'agrada molt de poder relacionar el començament de la reflexió lingüística —segons les notícies que en tenim— amb el començament de la democràcia. Ara, Grècia i tots nosaltres, recordem i celebrem els dos mil cinc-cents de les reformes de Clístenes, l'home que va somniar amb una fórmula força bona per a institucionalitzar les relacions entre les persones. Clístenes va ser el precursor, després de contribuir a enderrocar la tirania representada en Hipies, d'un nou sistema de regulació del poder entre els membres de la comunitat atenenca. Va proposar el decret d'igualtat entre tots els ciutadans. Un nebot segon seu va ser l'home que dona nom a aquell segle: Pericles. Aquella Atenes reuneix un llistat impressionant de personatges, filòsofs com Anaxàgores, Zenó i Sòcrates i, cap al final, Plató, sofistes —que eren filòsofs— com Gòrgies o Protàgores, literats com Esquil, Sòfocles, Eurípides i Aristòfanes, artistes com Fídies, Miró i Praxíteles, metges com Hipòcrates, historiadors com Herodot, Tucídides i Xenofont o polítics com Pericles, Arístides i Alcibiades.

En aquell segle trobem, doncs, les primeres reflexions lingüístiques coincidents amb les primeres passes per la democràcia. Em fa goig de veure relacionats aquests dos móns estimats, la lingüística i la democràcia, i no en tinc cap dubte de la seva independència. Per això, no em semblen cap estirabot, més aviat al contrari, les paraules de Bertrand Russell, a la seva monumental *Història de la Filosofia Occidental*, “en aquesta edat era possible com en poques altres, se allora intel·ligent i feliç”. Nosaltres, ara, encara que només sigui amb unes pinzellades, apuntarem algunes dades sobre les primerenques reflexions entorn a la nominació en el marc d'aquell nou paradigma filosòfic que havia situat el llenguatge com objecte de reflexió i de recerca. Val a dir que l'art de persuadir estava connectat —i fins i tot en principi fou la mateixa cosa— amb la poètica, amb la gramàtica o amb la lògica, de manera que se'ns fa difícil de separar el que pertany a cadascuna. Així, per

exemple, el retòric, per al seu discurs, procurava d'escollir les paraules més adequades, les expressions més belles, per a fer-les treballar i combinar-les en l'espai de la prova i la inferència, és a dir en el raonament, el nucli de la seva tasca. Els retòrics, oradors i filòsofs, es veien obligats a cercar estratègies adequades per refutar les tesis proposades per altres oradors i filòsofs. Això comportava l'anàlisi de la validesa dels arguments, dels raonaments. Anàlisi que desenvolupà estratègies tals com la d'acceptar provisionalment el punt de vista del contrari per rebatre'l tot seguit en mostrar com del supòsit se'n derivarien conseqüències absurdes.

Així, doncs, a la vella retòrica que practicaven els sofistes hi ha els indicis de les primeres recerques en matèria de lingüística, de lògica o de teoria literària, com també les primeres investigacions semiòtiques. Tant pel que fa a la sintaxi i a la semàntica com a la pragmàtica. Així, tot raonament tenia una estructura, una validesa i una finalitat. Nosaltres pensem que és en aquesta primitiva reflexió sobre el raonament on ens cal cercar els orígens de la investigació lingüística pròpiament dita. El paper que jugarien les primeres investigacions a fi de fonamentar el raonament són del tot comparables a les que dugueren a terme lògics i matemàtics —tal com veurem més endavant— a principis del nostre segle i que coneixem com a *crisi dels fonaments de la matemàtica*. Fins i tot, una mateixa problemàtica, les *paradoxes*, la trobem en els dos casos. Ambdós moments de crisi, separats per més de dos mil anys, foren de "crisi" del llenguatge. De la primera, en certa manera, en sortí la primera gramàtica —i la primera retòrica i la primera lògica—. De la segona, la primera teoria lingüística en sentit estricte.

Diuen que Protàgores s'interessà molt pel problema de l'ús correcte de les paraules, i que li devem observacions força enraonades sobre el problema de la sinonímia i el de la polisèmia, encara que, potser, la seva millor aportació fos la primera proposta —que ens ha arribat, és clar— de classificació dels enunciat. Hi esmenta, com a tipus d'enunciat, la *súplica*, la *pregunta*, la *resposta* o *manament*. Més endavant, Alcidamos, (segle IV a.C.), sofista deixeble de Gòrgies, classifica les expressions enunciatives en *afirmacions*, *negacions*, *preguntes* i *apelacions*. L'Acadèmia també conreà aquest tipus d'estudis lingüístics com a base i fonament del que anomenem una incipient teoria de l'argumentació, vertader nucli de la retòrica. Plató, al *Sofista*, tracta de les *afirmacions* i les *negacions* i, sobretot, en distingir els noms dels verbs proposa el primer model d'anàlisi de tots els enunciat. Ens diu, de manera força precisa, que un verb indica una acció mentre el nom indica l'agent. A més a més, afegí unes importants consideracions que acaben de configurar l'anàlisi de l'enunciat: ni els noms tots sols, ni els verbs tots sols, constitueixen un enunciat, una proposició, que en la seva forma canònica exigeix, a la vegada, un nom i un verb.

No tenim cap dubte sobre el fet que per Plató fou fonamental la divisió dels enunciat en vertaders i falsos. Afirmar que una proposició vertadera presenta els fets tal i com són en realitat, mentre que una proposició falsa presenta coses diferents als fets tractats. És a dir, un enunciat fals descriu, com si fossin, coses que no són. Només aquestes definicions ja justifiquen que considerem Plató el creador de la

primera teoria de la veritat com a correspondència. Teoria que constitueix el nucli de la semàntica. Val la pena assenyalar, també, que Plató, amb aquesta anàlisi, comença a esportar una bona part de les branques de l'arbre retòric i contribuï a reduir considerablement el seu domini. Podríem dir que proposa com a axioma una afirmació que, més o menys, expressem així: *en un principi fou l'enunciat*. En canvi, per als sofistes, per als retòrics, l'axioma seria: *en un principi fou l'enunciació*.

Probablement, tota la filosofia de Plató és una reflexió sobre el llenguatge i en el llenguatge troba el seu fonament. Per això resulta decisiu el problema de la nominació, de les relacions entre les paraules i les coses. L'atribució dels noms a les coses és el nucli del *Cràtil* i, en aquest diàleg, les posicions de Cràtil i d'Hermògenes marquen dues tesis contraposades. La de Cràtil manté que hi ha una relació natural entre els noms i les coses que designen. Hermògenes, en canvi, defensa que els noms són arbitraris, producte de la convenció i dels costums i està d'acord amb el que podríem considerar la tesi dominant de la sofística, és a dir, el llenguatge com a institució humana. Sòcrates, en aquest diàleg, dóna al nom el paper estrella en considerar el llenguatge més que res com una denominació.

Si bé valorem molt positivament les intuïcions de Plató, val a dir que, veritablement, fou Aristòtil qui fixà el marc de la recerca lingüística. En aquest marc hi caben els usos del llenguatge —a la Retòrica— i l'estructura —a la Lògica—. A tall d'introducció a la lògica, Aristòtil proposa un seguit de raonaments sobre qüestions de sintaxi i de semàntica. Defineix la proposició, l'enunciat, però només li interessaven les atributives i és per això que no desenvolupà una lògica de predicats en el sentit modern del terme. Tanmateix, cal remarcar com en distingir entre noms *comuns* i *singulars* (propis), segons refereixen coses universals o individuals, aquesta distinció el condueix als quatre parells de proposicions amb què bastirà tota la seva lògica.

1) Singulars:	a) Sòcrates és mortal
b) Sòcrates no és mortal
2) Universals:	a) Tot home és mortal
Tots els homes són mortals
b) Cap home no és mortal
3) Particulars:	a) Algun home és mortal
b) Algun home no és mortal
4) Indefinides:	a) L'home és mortal
b) L'home no és mortal

Ja sabem que la sil·logística —la lògica Aristotèlica— operà amb el conjunt de proposicions universals i particulars. Aristòtil les anomenà proposicions categòriques, i amb el seu estudi va fer una de les contribucions més revolucionàries a la lògica i, en general, a la metodologia de la investigació científica: *la introducció de variables*.

Hauríem de parlar dels estoics, vertaders iniciadors de la lògica de proposicions o d'enunciats —la deducció natural— tal com nosaltres l'entendem. També ens

oferiren la primera reflexió una mica seriosa sobre el problema del *significat*. Sobre les relacions entre el significat, el significat i l'objecte. Quant a les paraules, els estoics —en aquest cas Diògenes i Crisip— les distribueixen en cinc classes que per a ells són les cinc parts del discurs, el nom propi, el nom comú, el verb, la conjunció i l'article. Probablement els estoics foren els primers en plantejar l'estudi sistemàtic de la gramàtica encara que sempre com a complement de la lògica. Per això hauríem de dir que la darrera escola grega important, l'alexandrina, és més important per la seva tasca de recopilació que per la seva producció original. Els alexandrins desenvoluparen, sobretot, les tècniques gramaticals fins al punt que allò que avui anomenem gramàtica tradicional fou pràcticament elaborat per ells. Dionís de Tràcia, que havia begut molt de les fonts estoiques, ens forneix el primer model sistemàtic d'aquesta gramàtica. El tractament de les parts de l'oració en constitueix el nucli fonamental. N'enumera vuit: nom, verb, participi, article, pronom, preposició, adverbi i conjunció. D'entre els noms remarca la diferència entre els comuns i els propis en el sentit aristotèlic.

Durant molt de temps el *nom*, justament, és observat des de dues dimensions diferents de l'anàlisi lingüística, una gramatical i l'altra lògica i sovint hi havia discussions que d'acord amb les normes escolàstiques acabaven amb la proposta de noves distincions cada cop més "precises". Hi ha una vertadera multiplicitat de tipus de noms —uns cinquantena—. Totes les definicions —de gramàtics i de lògics— parteixen de supòsits pareguts encara que la dificultat més gran consisteix en què no sempre —sobretot els lògics— saben distingir entre el *nom* i altres conceptes com *terme* o *vocable*.

Dins de l'escolàstica hi ha un gran interès pel problema del nom. Per les maneres de significar del nom des de la manera més general fins a la més particular o singular. Remarquem, un cop més, la mescla d'elements gramaticals i lògics.

En el llarg camí del desenvolupament de la lògica que va de l'escolàstica a Frege, ja als llindars del segle XX, foren els empiristes els filòsofs més preocupats per "les maneres de significar" dels noms si bé gairebé sempre la seva tasca consisteix en reelaborar les concepcions medievals a base de potenciar la dimensió "psicològica" al costat de la lògica i la gramatical. Un bon exemple el tenim en filòsofs tan remarcables com Hobbes, Locke i J. Stuart Mill. Hobbes a l'hora de definir el nom diu, entre altres coses, que és "una paraula presa de manera arbitrària, capaç de suscitar en la nostra ment un pensament semblant al que suscita en una altra persona". Després de classificar els noms en comuns i propis —a més de moltes altres classes— i d'afirmar que els únics universals existents són els noms comuns, fa una proposta de gradació extensional. Parla de més i de menys extensió entre els noms i així *animal* correspon a un nom més extens que *mamífer* de manera que fa un ús denotatiu del concepte de nom tal com han proposat alguns lògics contemporanis a partir de Carnap.

També Locke fa referència als noms propis en la tercera part del seu monumental *Assaig sobre l'enteniment humà* però no aporta res de nou. Pel que fa al nom diguem només que accentua el paper de la dimensió psicològica. Amb Stuart Mill retornem

de ple a la lògica en afirmar de manera ben clara i contundent que un nom donat és el nom d'una cosa i no pas de la nostra idea d'aquella cosa. Diu que 'el sol' és el nom del sol i no de la nostra idea del sol. Així, la classificació dels "noms de les coses" segueix les lleis pròpies dels noms, no les lleis de les coses. Mill fa una aportació considerable a l'estudi del llenguatge en distingir entre connotació i denotació. Els noms propis són l'exemple més clar de les expressions que denoten i no connoten, no tenen —per tant—, segons ell, significat. Denotació és un precedent terminològic de "referència". Els termes denoten objectes mentre que connoten propietats.

És ben veritat que des del començament hem insistit en el fet que aquest domini interdisciplinari que és el llenguatge ha desencadenat reflexions des de totes les seves cares i aquestes reflexions no hi ha dubte que han enriquit el pòsit de la lingüística. Hem vist com la filosofia, la matemàtica i les ciències en general, cap a finals del segle XIX, entestades en el problema dels seus propis fonaments giren els seus ulls cap al llenguatge a fi i efecte d'aconseguir una eina, el propi llenguatge, perfecte per a la descripció de la realitat i l'expressió del coneixement. La teoria de Conjunts de Cantor permeté a Frege de fonamentar el que nosaltres anomenem lògica matemàtica —en realitat retrobà la tradició lògica dels estoics— que, enriquida amb les aportacions de Russell i Wittgenstein primer i Hilbert després, posa les bases del que ha estat una de les creacions més espectaculars, elegants i productives de la ment humana en la seva història, la teoria dels sistemes formals, l'edifici dels formalismes, resultat de desenvolupar el concepte de sistema formal.

Connectat amb el problema de la recerca del llenguatge perfecte que tants de mals de cap fa patir als lògics i matemàtics hi ha el desenvolupament de tot un seguit de qüestions de gran interès per la lingüística tal com s'ha pogut veure en els darrers anys. Conceptes com el de *pressuposició*, *implicació*, *ús*, *joc lingüístic*, *interacció lingüística*, *actes de parla...*, són objecte de reflexió i estudi dels lògics i filòsofs d'aquesta meitat de segle que examinem. Per les conseqüències que han tingut les seves aportacions, he volgut arranglar els noms d'aquests estudiosos en la línia d'aquelles persones que han enriquit, i de quina manera, el domini de la recerca lingüística. Creiem que la millor exposició del pensament de Frege sobre el signe lingüístic la podem trobar en el seu article sobre "El sentit i la referència" publicat l'any 1892 i que avui cal considerar com el primer gran text de la semàntica moderna. En aquest article, per exemple, l'autor fa referència al tema de la *pressuposició* que ha estat un dels temes fonamentals en el desenvolupament de la lingüística dels anys setanta, tema clau per a la fonamentació no ja de la semàntica sinó també de la pragmàtica i, encara, d'una lingüística basada en l'acció i en la cooperació. Paraules de Frege: "...parles aquí sense més de la Lluna com d'un objecte. Tanmateix, com saps que el nom 'la Lluna' té algun referència? Contesto que el nostre propòsit no és parlar de la nostra representació de la Lluna i que tampoc no ens conformem amb el sentit quan diem 'la Lluna' sinó que pressuposem una referència". Si ens hi fixem bé, en aquest text, el concepte de pressuposició que aquí és a la base de la teoria del signe, ens du a relacionar els tres elements fonamentals de la comunicació